Vol. 1, Issue 3

FAOLIYATNING O‘ZLASHTIRILISHI VA MALAKALARNI EGALLASH: KATTALAR KO‘NIKMALARI XALQARO TADQIQOTLARI (PIAAC 2023) STATISTIKASI ASOSIDA

Ergashev Bunyod Shokir o‘g‘li

Turan International University, Gumanitar fanlar va pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Toshtonova Robiya

Turan International University, JM-26-CU guruhi talabasi

Annotatsiya. Maqolada faoliyatni o‘zlashtirish va malakalarni egallash jarayoni OECD ning 2023-yilgi Kattalar ko‘nikmalari tadqiqoti (PIAAC) statistikasi asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda 31 mamlakat va iqtisodiyot ishtirok etgan; mamlakatlar bo‘yicha o‘rtacha har beshta kattadan biri savodxonlik va hisob-kitob ko‘nikmalari bo‘yicha past natija ko‘rsatgan. AQShda past natijali kattalar ulushi savodxonlikda 2017-yildagi 19 % dan 2023-yilda 28 % ga, hisob-kitobda 29 % dan 34 % ga oshgan. Natijalar malakalarni egallash uzluksiz ta’limga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: faoliyat, o‘zlashtirish, malaka, ko‘nikma, PIAAC, kattalar ta’limi.

Аннотация. В статье процесс освоения деятельности и приобретения навыков анализируется на основе данных Исследования навыков взрослых ОЭСР (PIAAC, 2023). В исследовании участвовали 31 страна и экономика; в среднем каждый пятый взрослый показал низкий результат в грамотности и счёте. В США доля взрослых с низкими результатами выросла с 19 % (2017) до 28 % (2023) по грамотности и с 29 % до 34 % по математической грамотности. Результаты показывают зависимость навыков от непрерывного образования.

Ключевые слова: деятельность, освоение, навык, умение, PIAAC, образование взрослых.

Abstract. The article analyses the mastery of activity and the acquisition of skills using data from the 2023 OECD Survey of Adult Skills (PIAAC). Thirty-one countries and economies took part; on average about one in five adults performed at a low level in literacy and numeracy. In the United States the share of low-performing adults rose from 19% (2017) to 28% (2023) in literacy and from 29% to 34% in numeracy. The results show that skills depend on continuous learning.

Keywords: activity, mastery, skill, competence, PIAAC, adult education.

1. Kirish

Faoliyat insonning atrof-muhit bilan faol o‘zaro ta’siri bo‘lib, maqsad, motiv, harakat va natija bilan tavsiflanadi. Faoliyatning o‘zlashtirilishi bu inson ijtimoiy tajriba va bilimlarni qabul qilib, ularni o‘z harakatlariga aylantirish jarayoni. Malaka va ko‘nikmalar shu jarayonning natijasi sifatida paydo bo‘ladi: bilim harakatda mustahkamlanib, avtomatlashgan, tez va aniq bajariladigan usullarga aylanadi.

Psixologiyada ko‘nikma deganda bilim asosida egallangan, ongli nazorat talab qiluvchi harakat usuli, malaka deganda esa mashq natijasida avtomatlashgan, yuqori darajadagi harakat tushuniladi. Bu jarayon bir necha bosqichda kechadi: dastlabki tanishish, mashq qilish va mustahkamlanish, avtomatlashuv va takomillashuv. O‘zlashtirish tezligi motivatsiya, mashq tizimi, bilim bazasi va individual xususiyatlarga bog‘liq.

Malakalarni egallash jarayonining jamiyat miqyosidagi natijasini baholash uchun xalqaro statistika zarur. OECD ning Kattalar ko‘nikmalari tadqiqoti (PIAAC) 16-65 yoshdagi kattalarning savodxonlik, hisob-kitob va moslashuvchan muammolarni yechish ko‘nikmalarini baholaydi. Uning ikkinchi davri 2022-2023 yillarda 31 mamlakat va iqtisodiyotda o‘tkazilgan, ulardan 27 tasi avvalgi davrda ham qatnashgan.

1.1. Nazariy asos

Faoliyat nazariyasi psixologiyada ong va faoliyat birligi tamoyiliga tayanadi: psixika faoliyatda shakllanadi va namoyon bo‘ladi. Faoliyatning tuzilmasi odatda quyidagicha ifodalanadi: faoliyat (motiv bilan belgilanadi), harakat (maqsad bilan belgilanadi) va operatsiya (sharoit bilan belgilanadi). Malakalarni egallash jarayonida dastlab ongli nazorat talab qiluvchi harakatlar mashq natijasida operatsiyalarga aylanadi va avtomatlashadi.

Ko‘nikma va malakani farqlash muhim. Ko‘nikma bilim asosida harakatni bajarish usulini egallash bo‘lib, uni bajarish ongli nazoratni talab qiladi va ko‘pincha xatolar bilan bo‘ladi. Malaka mashq natijasida avtomatlashgan harakat bo‘lib, tez, aniq va kam kuch sarflanishi bilan bajariladi. Masalan, bola harf yozishni dastlab ko‘nikma sifatida egallaydi, keyinchalik yozuv malakaga aylanadi.

Malakalarni shakllantirish bosqichlari: tushuntirish va namoyish, birinchi urinishlar, xatolarni tuzatish bilan mashq qilish, mustahkamlanish va avtomatlashuv, malakaning boshqa sharoitga ko‘chishi. Mashq egri chizig‘i dastlab tez o‘sadi, so‘ngra sekinlashib «yassilik» (plato) bosqichiga chiqadi. Bu psixologik hodisani bilish o‘qituvchi va o‘quvchiga sabrli bo‘lishga yordam beradi.

Shuningdek, ijobiy va salbiy ko‘chish tushunchasi muhim: avval egallangan malaka yangi faoliyatni o‘zlashtirishga yordam bersa (ijobiy ko‘chish) yoki xalaqit bersa (salbiy ko‘chish) bo‘lishi mumkin. Kattalar ta’limida bu jarayon tajribaning mavjudligi bilan murakkablashadi.

Maqsad: faoliyatni o‘zlashtirish va malakalarni egallash jarayonini PIAAC 2023 tayyor statistikasi bilan asoslash.

Vazifalar: (1) malaka va ko‘nikma tushunchalarini farqlash; (2) kattalar ko‘nikmalari darajasining xalqaro ko‘rsatkichlarini tahlil qilish; (3) 2017 va 2023 yillar

o‘rtasidagi o‘zgarishlarni taqqoslash; (4) natijalarni o‘zlashtirish bosqichlari bilan bog‘lash.

2. Usul va materiallar

2.1. Dizayn va manbalar

Tadqiqot ikkilamchi ma’lumotlar tahliliga asoslangan tavsifiy-qiyosiy dizaynda bajarildi. Manbalar: OECD PIAAC 2023 natijalari to‘g‘risidagi hisobotlar va milliy tahlillar (Angliya milliy hisoboti, AQSh Ta’lim statistikasi milliy markazi (NCES) press-relizi, Irlandiya Markaziy statistika boshqarmasi materiallari), shuningdek Yevropa Ittifoqi Euroguidance tarmog‘ining sharhi.

2.2. Ko‘rsatkichlar

Past natija (Level 1 va undan past) ko‘rsatgan kattalar ulushi savodxonlik va hisob-kitobda; yuqori natija (Level 3 va undan yuqori) ulushi; 2017 va 2023 yillar o‘rtasidagi o‘zgarish. Raqamlar manbalardagi shaklda berildi; farqlar (foiz punkti) muallif tomonidan hisoblandi.

2.3. Cheklov

Tadqiqotda O‘zbekiston ishtirok etmagan, shu sababli natijalar boshqa mamlakatlar tajribasi sifatida taqqoslash uchun ishlatildi.

2.4. Tahlil mezonlari va taqqoslash tamoyillari

Taqqoslashda quyidagi tamoyillarga amal qilindi: faqat bir xil yosh guruhi (16-65) va bir xil o‘lchov shkalasi (Level 1 va undan past — past natija; Level 3 va undan yuqori — yuqori natija) ishlatildi. Bir mamlakat ichida turli yillar (2017 va 2023) taqqoslanganda, o‘lchov metodikasi o‘zgarganligi ehtimoli hisobga olindi. Mamlakatlar o‘rtasida taqqoslashda tanlama va iqtisodiy sharoit farqlari tufayli ehtiyotkorlik talab qilinishi qayd etildi.

Raqamlar milliy hisobotlardan (NCES, GOV.UK) olingan; ular OECD asosiy hisoboti bilan umumiy mos keladi, lekin hisoblash usullari biroz farq qilishi mumkin.

3. Natijalar

3.1. Xalqaro ko‘rsatkichlar

2023-yilgi tadqiqot natijalariga ko‘ra, mamlakatlar bo‘yicha o‘rtacha har beshta kattadan biri savodxonlik va hisob-kitob ko‘nikmalari bo‘yicha past natija ko‘rsatgan [1]. Angliyada 16-65 yoshdagi kattalarning taxminan 20 % ida savodxonlik, hisob-kitob yoki har ikkalasi bo‘yicha past asosiy ko‘nikmalar aniqlangan; bu taxminan 8,5 million kattaga to‘g‘ri keladi, 2012-yilda esa bu ko‘rsatkich 9 million deb baholangan edi.

3.2. AQSh misolida dinamika

AQShda savodxonlik bo‘yicha past natijali kattalar ulushi 2017-yildagi 19 % dan 2023-yilda 28 % ga oshgan; yuqori natija (Level 3 va undan yuqori) ko‘rsatganlar ulushi 48 % dan 44 % ga kamaygan. Hisob-kitob bo‘yicha past natijali kattalar ulushi 29 % dan 34 % ga ko‘tarilgan (NCES, 2024). AQSh moslashuvchan muammo yechish bo‘yicha 15-o‘rinni 5 ta boshqa mamlakat bilan birga egallagan [2, 4, 5].

1-jadval. PIAAC bo‘yicha AQSh kattalari natijalarining o‘zgarishi

Ko‘rsatkich	2017	2023	Farq (p.p.)
Savodxonlik: past natija (Level 1 va past)	19 %	28 %	+9
Savodxonlik: yuqori natija (Level 3+)	48 %	44 %	−4
Hisob-kitob: past natija	29 %	34 %	+5

Manba: NCES/IES [4]; farqlar muallif hisobi.

2-jadval. PIAAC 2023: mamlakatlar misolidagi ayrim ko‘rsatkichlar

Mamlakat/guruh	Ko‘rsatkich	Eslatma
Qatnashchilar	31 mamlakat/iqtisodiyot (27 tasi avval ham)	OECD
Mamlakatlar bo‘yicha o‘rtacha	Har 5 kattadan ≈ 1 tasi past natija	Savodxonlik va hisob-kitob
Angliya	≈ 20 % (≈ 8,5 mln) past asosiy ko‘nikma	2012: ≈ 9 mln
AQSh	Savodxonlikda 28 % past natija	2017: 19 %

Manba: Euroguidance [1]; GOV.UK [2, 3]; NCES [4].

3.3. Natijalarning psixologik tahlili

PIAAC ma’lumotlarini faoliyatni o‘zlashtirish nazariyasi nuqtai nazaridan o‘qiganda, uchta qonuniyat ko‘rinadi. Birinchisi, malaka to‘liq «bir marta va abadiy» egallanmaydi: AQShda savodxonlik bo‘yicha past natijali kattalar ulushining 19 % dan 28 % gacha oshishi (2017-2023) qo‘llanmasdan qolgan yoki yetarlicha yangilanmagan ko‘nikmalar susayishi mumkinligini ko‘rsatadi. Biroq PIAAC kesma tadqiqot bo‘lib, bir xil shaxslarni kuzatmaydi, shuning uchun individual pasayish haqida emas, aholi tarkibidagi o‘zgarish haqida xulosa chiqarish mumkin [2, 4, 5].

Ikkinchi qonuniyat: malakalar darajasi guruhlar o‘rtasida notekis taqsimlangan. Angliya misolida ham past ko‘nikmali kattalarning ulushi katta (≈ 20 %), bu yuqori daromadli mamlakatda ham ta’lim tengsizligi saqlanishini ko‘rsatadi. 2012-yildan 2023-yilgacha 9 milliondan 8,5 millionga kamayishi ijobiy tendensiya, lekin bu o‘zgarish kichik, shuning uchun tizimli choralar zarur [2, 4, 5].

Uchinchi qonuniyat: hisob-kitob ko‘nikmalari savodxonlikka qaraganda ko‘pincha ko‘proq muammo tug‘diradi. AQShda hisob-kitob bo‘yicha past natijali kattalar 34 % ni tashkil qilgan (savodxonlikda 28 %). Bu matematik malakalar mashq va kundalik qo‘llanilishga ko‘proq bog‘liq ekanini ko‘rsatishi mumkin, ammo sabablarni aniqlash uchun alohida tadqiqot kerak [2, 4, 5].

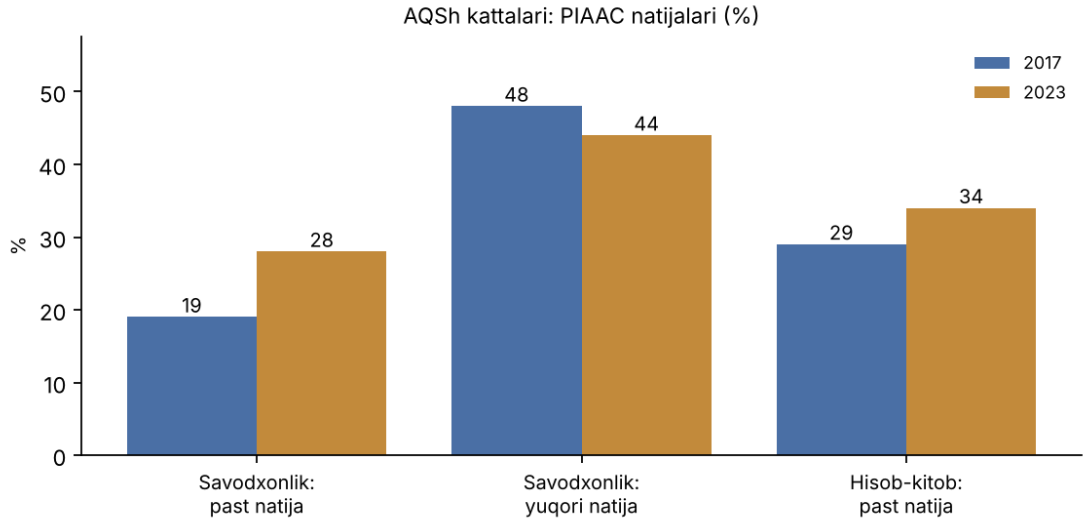
Natijalar «faoliyat - harakat - operatsiya» tuzilmasi bilan quyidagicha bog‘lanadi: kattalar ko‘nikmalarini baholash ularning hayotiy faoliyatida kerakli operatsiyalar (o‘qish, hisoblash, muammoni yechish) qanchalik avtomatlashganini ko‘rsatadi. Past natija bu operatsiyalar yetarlicha avtomatlashmaganini yoki yetarli mashq qilinmaganini anglatishi mumkin.

3.4. Natijalarning ta’limiy ahamiyati

Keltirilgan ma’lumotlar o‘zlashtirish va malaka haqidagi nazariy tushunchalarni real aholi darajasida sinashga imkon beradi. Jadvallarda ko‘rinishicha, malaka darajasi

vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi va mamlakatlar o‘rtasida farqlanadi; bu faoliyatning o‘zlashtirilishi bir martalik emas, davomli jarayon ekanini tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, past va yuqori natijali guruhlar ulushining bir vaqtda o‘zgarishi (AQShda past natijalilar ko‘paygan, yuqori natijalilar kamaygan) taqsimotning kengayishiga, ya’ni guruhlar o‘rtasida tafovut kuchayishiga ishora qiladi. Pedagogik psixologiya uchun bu individual yondashuv va differensial ta’lim zarurligini bildiradi.

1-rasm. AQSh kattalari PIAAC natijalari, 2017 va 2023 (muallif tuzgan; manba: NCES, 2024).

4. Muhokama

4.1. O‘zlashtirish bosqichlari va statistika

Faoliyatni o‘zlashtirishning bosqichlari (tanishish, mashq, avtomatlashuv) uzluksiz mashq va foydalanishni talab qiladi. Egallangan ko‘nikma ishlatilmasa susayadi. AQSh misolidagi pasayish (savodxonlikda past natijalilar 19 % dan 28 % ga) ko‘nikmalar bir marta egallanib, abadiy saqlanmasligini ko‘rsatadi, ammo bu o‘zgarishning sabablari hisobotlarda turlicha izohlanadi va ularni tadqiqot natijasi sifatida muallif tasdiqlamaydi [2, 4, 5].

4.2. Ta’lim va motivatsiya

Har beshta kattadan birining past natijasi maktab davridan keyingi ta’lim, mehnat faoliyati va o‘z-o‘zini rivojlantirish ahamiyatini ko‘rsatadi. Malakalarni egallash jarayonida motivatsiya, mashq tizimi va tajriba muhim. Angliya ko‘rsatkichining 2012-yildan 2023-yilgacha biroz yaxshilanishi (9 milliondan 8,5 milliongacha) tizimli ishlar natija berishi mumkinligini ko‘rsatadi, ammo yaxshilanish sust [2, 4, 5].

4.3. O‘zbekiston uchun ahamiyati

O‘zbekiston PIAAC da ishtirok etmagan, shu sababli to‘g‘ridan-to‘g‘ri taqqoslash mumkin emas. Biroq xalqaro metodikalardan foydalanib, mahalliy kattalar va talabalarning ko‘nikmalarini baholash imkoniyati mavjud. Bu bo‘lajak pedagog-psixologlar uchun amaliy yo‘nalish bo‘la oladi.

4.4. Pedagogik psixologiya uchun xulosalar

O‘zlashtirish jarayonini boshqarishda o‘qituvchi uchun muhim qoidalar: mashq tizimli, bosqichma-bosqich va qaytarilishi bilan tashkil etilishi kerak; xatolar o‘z vaqtida tuzatilishi lozim; motivatsiyani saqlash uchun o‘quvchi o‘z yutuqlarini ko‘ra olishi kerak. PIAAC ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, maktabdan keyin ham ko‘nikmalar o‘zgaradi, shuning uchun uzluksiz ta’lim tamoyili zarur.

Kasbiy malakalarni egallashda amaliyot va nazariyaning uyg‘unligi muhim. Masalan, bo‘lajak psixolog uchun test o‘tkazish, suhbat olib borish kabi malakalar faqat nazariy bilim bilan emas, balki nazorat ostidagi amaliyot (superviziya) orqali shakllanadi.

Statistik ma’lumotlarni o‘quv jarayonida qo‘llash ham foydali: talabalarga xalqaro tadqiqot natijalarini o‘qish, ulardagi o‘zgarishlarni izohlash va mahalliy sharoitga moslashtirish topshiriqlari berilishi mumkin. Bu ularning tahliliy ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

4.5. Kattalar ta’limi va kasbiy tayyorgarlik

Kattalar ta’limida malakalarni egallash bolalar ta’limidan farqlanadi: kattalar tajribaga ega, o‘z maqsadini aniq biladi, lekin vaqti cheklangan va o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasi amaliy foyda bilan bog‘liq. Shu sababli kasbiy qayta tayyorlash dasturlarida amaliy topshiriqlar, qisqa modullar va muntazam qaytarish tavsiya etiladi.

O‘zlashtirish psixologiyasi nuqtai nazaridan xatolarni o‘z vaqtida tuzatish va fikr-mulohaza (feedback) berish eng muhim omillardan biri. Mashg‘ulotlar ketma-ket va tizimli bo‘lganda malaka mustahkamlanadi; uzilishlar esa uni susaytiradi. Bu qoida maktab o‘qituvchisi uchun ham, kasbiy ta’lim ustasi uchun ham, doktorant uchun ham (masalan, statistik tahlil yoki ilmiy yozuv malakasi) amal qiladi.

Shuningdek, raqamli ko‘nikmalar (moslashuvchan muammo yechish) hozirgi mehnat bozori uchun muhim. PIAAC ning moslashuvchan muammo yechishni baholashi ko‘nikmalar faqat o‘qish va hisoblash bilan cheklanmasligini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda ham shu yo‘nalishdagi baholash vositalarini joriy etish istiqbolli.

4.6. Malakalarni baholash va rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar

Malakalarni baholashda uchta darajani farqlash foydali: bilim darajasi (nima qilish kerakligini biladi), bajarish darajasi (qila oladi) va avtomatlashuv darajasi (tez va xatosiz bajaradi). PIAAC asosan bajarish darajasini o‘lchaydi, shuning uchun uni kuzatuv, vaqt va xato soni kabi ko‘rsatkichlar bilan to‘ldirish mumkin.

Rivojlantirish bo‘yicha asosiy tavsiyalar: topshiriqlarni murakkablik bo‘yicha bosqichma-bosqich berish; yangi malakani avval tanish sharoitda, keyin yangi sharoitlarda mashq qilish (ko‘chish uchun); mashqlarni qisqa, tez-tez takrorlanadigan seanslarga bo‘lish; har bir seansdan so‘ng aniq fikr-mulohaza berish. Bu qoidalar maktab sinfidan tortib doktoranturadagi ilmiy ko‘nikmalarni egallashgacha amal qiladi.

4.4. Cheklovlar

Birinchidan, ikkilamchi manbalar asosida ishlandi. Ikkinchidan, asl OECD hisobotidan to‘liq mamlakatlar jadvali olinmadi. Uchinchidan, PIAAC savodxonlik, hisob-kitob va muammo yechishni o‘lchaydi, faoliyat o‘zlashtirishning barcha jihatlarini (masalan, psixomotor malakalar) qamrab olmaydi. To‘rtinchidan, mamlakatlar tarkibi va tanlama har xil.

5. Xulosa

Birinchidan, kattalar ko‘nikmalari xalqaro miqyosda tengsiz: mamlakatlar o‘rtasida har beshta kattadan taxminan biri past natija ko‘rsatgan. Ikkinchidan, AQShda past natijali kattalar ulushi 2017-2023 yillarda savodxonlikda 9 foiz punktga, hisob-kitobda 5 foiz punktga oshgan. Uchinchidan, malaka va ko‘nikmalar ijtimoiy tajriba, mashq va uzluksiz ta’lim bilan saqlanadi.

Tavsiyalar: kattalar ko‘nikmalarini baholash metodikasini O‘zbekistonga moslashtirish; pedagogik psixologiya kurslarida o‘zlashtirish bosqichlarini real statistik misollar bilan o‘qitish; kasbiy ta’limda mashq va qayta tayyorlash tizimini kuchaytirish.

Yakuniy mulohaza: malakalar jamiyat boyligi sifatida doimiy parvarishni talab qiladi. PIAAC kabi tadqiqotlar bu boylikning holatini ko‘rsatuvchi «ko‘zgu» bo‘lib xizmat qiladi, psixologiya esa bu holatni tushuntirish va yaxshilash yo‘llarini ishlab chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Euroguidance. (2024, December). 2023 OECD PIAAC survey of adult skills results are out. https://euroguidance.eu/2023-oecd-piaac-survey-of-adult-skills-results-are-out

2. GOV.UK (Department for Education). (2024). Survey of Adult Skills 2023 (PIAAC): National report for England.

https://assets.publishing.service.gov.uk/media/675330e020bcf083762a6d48/Survey_of_Adult_Skills_2023__PIAAC__National_Report_for_England.pdf
3. GOV.UK (Department for Education). (2026, March). Survey of Adult Skills 2023 (PIAAC): Low skills thematic report. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/69cbde202d120d9d5ec0f348/Survey_of_Adult_Skills_2023__PIAAC__Low_skills_thematic_report.pdf
4. Institute of Education Sciences (NCES). (2024, December 10). U.S. adults score on par with international average in literacy skills, below international average in numeracy and problem-solving skills. https://ies.ed.gov/learn/press-release/u-s-adults-score-par-international-average-literacy-skills-below-international-average-numeracy-and
5. OECD. (2024). Do adults have the skills they need to thrive in a changing world? Survey of Adult Skills 2023. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/do-adults-have-the-skills-they-need-to-thrive-in-a-changing-world_b263dc5d-en/full-report/tables-of-results-for-countries-and-economies_0432d7e4